

XIX SAJANDI EESTI KIRJAKEEL – VAHEKEELEST SULANDKEELEKS¹

HELLE METSLANG,
KÜLLI HABICHT

Annotatsioon. XIX sajandi eesti kirjakeel pakub huvi tollaste sotsiokultuuriliste olude taustal, sest ühiskondlik murrang peegeldub ka suhtumises kirjakeelde ja kirjakeele kasutuse dünaamikas. Kui alates XVI sajandist kuni XIX sajandi alguseni olid eesti kirjakeelt kasutanud ja arendanud peamiselt sakslased, siis XIX sajandi keskpaigas võtsid kirjakeele, toonase võõrmõjuliste morfosüntaktiliste joontega kollektiivse vahekeele arendamise üle haritud eestlased. Artiklis tutvustatakse katseuringut, kus vaadeldakse XIX sajandi eri kümnendite autorite J. W. L. von Luce, F. R. Kreutzwaldi, C. R. Jakobsoni ja E. Vilde keelekasutust. Taustaks on varasemad vahekeeleuuringute tulemused ja võrdlus tänapäevase kirjakeelega. Eesmärk on välja selgitada XIX sajandi eesti autorite keelekasutuse eripära võrreldes varasema, vahekeele perioodiga. Uurimistulemused pakuvad ülevaadet XIX sajandi keskpaigas alanud omapärase sulandkeele (L3) etapist, mil emakeelsed (L1) kasutajad võtsid osaliselt üle L2 kasutajate vahekeelse kuju. Analüüsist selgub, et XIX sajandi keskel publitseerima hakanud eesti autorite sulandkeelt iseloomustab kõikum objektikäände kasutus, verbistruktuuri kompleksuse suurenemine ja *saama*-tuleviku konstruktsioonide lisandumine.

Võtmesõnad: kirjakeel, keelekontaktid, ajalugu, morfosüntaks, sihitis, verbifraasid, futuurum, eesti keel

Sissejuhatus

Artiklis keskendume XIX sajandi eesti kirjakeelele, mida võib pidada varasema saksamõjulise kirjakeele (sakslaste vahekeele) ja hilisema, XX sajandi alguskümnenditel kujundatud polüfunktsionaalse kirjakeele vaheastmeks. Vaatleme mõningaid eesti vanema kirjakeele

---

¹ Artikli valmimist on toetanud Euroopa Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippikeskus) ja Eesti Teadusagentuur (projekt PRG341).

morfosüntaktilises varieerumises avaldunud nähtusi, mis on seotud kirjakeele esmaste kujundajate peamiselt saksakeelse taustaga. Käsitluse lähtekohana mõistame XVI–XVIII sajandi eesti kirjakeelt kui omalaadset kollektiivset vahekeelt (vt Metslang, Habicht 2015). Eeldame, et selle keelevariandi mõju on traditsiooni toel jõudnud ka XIX sajandi keskpaiga ja teise poole kirjakeelde, mida kujundasid juba eesti autorid. Sellele keelevariandile iseloomulike nähtuste esinemise ulatust ja võimalikke põhjusi järgnevalt käsitlemegi.

Kuna XIX sajandi eesti kirjakeele morfosüntaktilist varieerumist ei ole seni põhjalikult uuritud, teeme siinses käsitluses algust keeleliste indikaatornähtuste ja sotsiokultuuriliste olude integreeritud uurimisega keeleomandamise mõistestikus. Kolm verbiga seotud keelenähtust (objektikäände valik, verbistruktuuri kompleksus ja *saama*-tulevik), millele uurimuses keskendume, on valitud meie varasemate uurimuste põhjal (vt Metslang, Habicht 2015, 2017). Varasematele tulemustele tuginedes jälgime siin nende nähtuste esildumist uutes oludes, kus XIX sajandi jooksul lisandus eestlastest kirjutajaid ning keelekollektiivi suhtumine kirjakeele saksapärasusse muutus järjest kriitilisemaks. Niisiis otsime vastust üldisemale küsimusele: mis oli XIX sajandi eesti autorite keelekasutusele iseloomulik võrreldes varasema, nn vahekeele perioodi keelekasutusega?

1. Keeleline ja sotsiokultuuriline taust

Eesti vana kirjakeele tekstid pakuvad huvitavat uurimisainest, sest võimaldavad sissevaadet peaaegu 400 aasta jooksul kujunenud kirjakeele süsteemi, mida saab tänapäeval tuvastada vaid mittemakeelsete autorite tekstide kaudu.

Andmed XVI–XVII sajandi tegeliku keelekasutuse kohta piirduvad teada olevate tõkeliste religioosete ja juriidiliste tekstidega. Seoses luterliku ideoloogia levikuga ja sellest lähtunud piibli tõlkimisega rahva-keeltesse, k.a eesti keelde, sõlmisid siinsed tõlkijad XVII sajandi lõpu-kümnenditel esimesed normingulised kokkulepped religioosse registri keelekasutuse ühtlustamiseks (vt Paul 1999; Ross 2009). Piiblikeel andis XVIII sajandil eeskuju ka kirjakeele kui nn raamatukeele kasutamiseks. Samuti iseloomustas Eesti, aga ka tema naabermaade selleaegset keelesituatsiooni topeltdiglossia (vt Nordlund 2007). Ühelt poolt kasutati Eestis

saksa ja eesti keelt, teiselt poolt aga eristusid eesti keele variandid. Mitteeestlastest ülemkihi alates XVII sajandist järjekindlalt välja arendatud kirjakeel oli ühiskonnas kõrge staatusega keelevariant (H-variant), samal ajal kui eestlaste endi L1 kui suuline talurahvakeel oli madala staatusega (L-variant) (vt Rutten 2016). See tõi kaasa olukorra, kus järgimisväärne tava sisaldas algusest peale tõlkijate keelevõõraid L2 jooni, sest varasem omakeelne tava puudus.² Erinevus kirikliku kirjakeele ja suulise talurahvakeele vahel oli suur. Sellest hoolimata sai alates XVI sajandist kujunenud ning XVIII sajandiks tänu mõjukale piiblitõlkele kokkuleppeliseks ja harjumuspäraseks muutunud raamatukeel XIX sajandil prestiižseks eskujuks (Ahrens 2003 [1853]: 433), muu hulgas eestlastest autoritele.

XIX sajand oli murranguline kogu Euroopas. Lääne-Euroopa ajaloos tuntakse rahvusluse arengu ja ühiskonna moderniseerumise perioodina nn pikka XIX sajandit Prantsuse revolutsioonist Esimese maailmasõjani (vt nt Hobsbawm 1990). Sel ajal võib Tsaari-Venemaa lääneosa maades muutusi täheldada alles alates XIX sajandi algusest, kuhu praeguse Eesti ala astus seisuseühikonnana. Seejärel jõudsid Baltikumi valgustusideed, toimusid reformid, paranesid põlisrahva majanduslik olukord ja hariduse saamise võimalused. XIX sajandi teisel poolel algas eestlaste rahvuslik ärkamine, eestlaste ja eesti keele staatus ühiskonnas hakkas järk-järgult paranema.

XIX sajand, eriti selle teine pool, oli eesti kirjakeele arengus üks murrangulistest ajajärkudest. Kui alates XVI sajandist olid eesti kirjakeele kujundajad ja mõjukate eestikeelsete tekstide autorid peamiselt sakslased, siis seoses valgustusideede levikuga ning rahvuste kultuurilise eripära ja rahvuskeelte väärtustamisega kujunes XIX sajandi jooksul ühiskonnas järjest olulisemaks eesti haritlaste panus.³ Raimo Raagi hinnangul toimus sajandi jooksul üleminek kodanikuühiskonda, kujunes välja eesti rahvus ja haritlaskond ning arenes kirjanduselu ja rahvaharidus. Eesti keele kasutusvaldkonnad avardusid, nt tekkis eesti koolikeel. XIX sajandi jooksul saavutasid eestlased üldise kirjaoskuse, sajandi teisel poolel ilmus

---

² Samalaadset põlisrahva keele oma versiooni arendasid misjonärid ja kolonistid muudiski maailmajagudes. Nii nagu eestlased nimetasid sakslaste arendatud keelt kirikukeeleks (Põldvee 2019), andsid ka näiteks bantu keelte hulka kuuluva šona keele kõnelejad Zimbabwes preestrite kõneldavale šona keelele nimeks *chibaba* 'preestrikeel' (Makoni, Pennycook 2007: 7).

³ Samalaadsed protsessid toimusid ka näiteks Lätis (vt Priedīte 1999).

umbes 7000 raamatut ja brošüüri, lisaks eestikeelsed ajalehed ja ajakirjad. Eesti keele ja kultuuri madalam staatus võrdluses saksa omaga tõi siiski kaasa olukorra, kus paljud saksakeelse hariduse saanud eestlased pürgisid sakslasteks, võttes omaks saksa keele ja kultuuri, sest sellega kaasnes „harituku“ pidamine. (Raag 2008: 49–68)

Niisiis oli XIX sajand kirjakeeles veel varieeruvuse ja otsingute aeg. Kristiina Ross on XIX sajandi keskpaiga olukorda iseloomustanud koloniaallingvistikast pärineva „kaaperdamise“ mõiste abil. Ehkki saksa kirikutegelased löid eesti kirikliku kirjakeele oma õpetuse levitamiseks, võtsid eestlased selle rahvusliku liikumise perioodil oma eesmärkide saavutamiseks üle, nii et kirjakeele algsel loojal kadus kontroll selle keelekuju kasutamise üle ja ka keelega kaasnenud võim. (Ross 2019: 64–65) Selline vaatenurk seob keelelised ja ühiskondlikud olud originaalsel moel ning võimaldab selgitada XIX sajandi teise poole autorite püüdeid saavutada ühtne, prestiižne, kultuurne ja mitmekülgne eesti kirjakeel. Sellist sotsio-kultuurilist olukorda arvestades võiks eeldada, et kirjakeeles said sel ajal ülekaalu eesti keelele omased morfosüntaktilised jooned ja varasem vahekeelepärasmus taandus kiiresti.

2. Vahekeele ja sulandkeele mõistest ning nende sobivusest eesti vanema kirjakeele iseloomustamiseks

Siinses käsitluses lähtume eesti vanema kirjakeele spetsiifiliste morfosüntaktiliste joonte iseloomustamisel keeleomandamise raamistikust, mis sobib olukorras, kus kirjakeelt kujundavad autorid ei valda keelt emakeelena. *Esimene* (L1) ja *teine keel* (L2) on keelekasutajast lähtuvad terminid. Emakeelsuse vaatenurgast mõistetakse L1 all keelekõneleja emakeelt, L2 all muud omandatud või õpitavat keelt. Keele omandamise vaatenurgast on L1 lähtekeel, mida keelekõneleja valdab emakeelena, L2 aga sihtkeel, mida ta omandab. (Selinker 1992)

Vahekeel (ka õppijakeel) on levinud määratluse järgi keeleomandaja loodud dünaamiline, s.t isikuti ja situatsiooniti muutuv sihtkeele (L2) variant (vt Selinker 1972, 1992; Tarone 2006). See peegeldab keele omandaja süsteemset teadmist L2 kohta ega sõltu otseselt lähte- (L1) või sihtkeelest (L2). Keele omandaja siht- ja lähtekeele vaheastmena on vahekeel individuaalne, kujutades endast konkreetsel keele omandamise tasemel rakendatavat süsteemi ning väljendades ühtlasi L2 omandaja isikupärast

järkjärgulist lähenemist L1 süsteemile. Vahekeelele iseloomulik keelekuju võib kividada mistahes omandamisastmel. (Selinker 1992)

Vahekeelt kujundavad mitmesugused tegurid, millest peamistena on nimetatud järgmisi: 1) (negatiivne) ülekanne – L2-s säilitatakse mõned õppija emakeele, L1 jooned; 2) liigüldistus – õpitava keele, L2 mallide üldistamine, mille tulemuseks on uuendused L2 kasutuses; 3) lihtsus-tamine – L2 omandamise strateegia, mis aitab õpitava keele süsteemi lihtsamalt hallata, nivelleerides mõned L2 erijooned. Nende põhiliste mehhanismide kaudu kujundatakse keele omandaja vahekeele süsteemi. Peale nende on olulised ka 1) kivinemine – L2 omandamise peatumine mingil individuaalsel astmel ja olemasolevate struktuuride säilitamine mingil omandamisastmel; 2) vältimine – L2 keerukatest ja markeeritud joontest loobumine süsteemi lihtsuse huvides. (Selinker 1972, 1992; Tarone 2006) Selliste faktorite mõjuga kaasneb sihtkeele keelendite liig- või alakasutus emakeelsete keelekasutajatega võrreldes.

Nagu mistahes keelekasutuses, võib ka vahekeeles esineda varieerumist. See võib olla kas süstemaatiline (nt tuleneda keelelisest ja situatsioonilisest kontekstist, suulisest või kirjalikust registrist, tekstiliigist) või ebasüstemaatiline, vaba varieerumine. (Ellis 1990; Pool 2010)

Vahekeel võib kujuneda ka kollektiivseks keelevariandiks, millest annavad tunnistust inglise keele kui L2 stabiliseerunud rahvusvahelised variandid (Selinker 1992). Niisamuti põhinevad misjonilingvistika keelekirjeldused eurooplastest misjonäride ja administraatorite vahekeeltele (Makoni, Pennycook 2007: 7). Keerukam on sotsiolingvistiline olukord siis, kui emakeelsed L1 kasutajad võtavad osaliselt üle muulastest sama keele L2 kasutajate keelekuju ning ühise variandina tekib suland L3, milles esineb mõlema keele jooni (Thomason 2001: 75). Selline omapärane sulandkeele etapp näib iseloomustavat ka XIX sajandi teise poole eesti kirjakeelt, mil publitseeritud kirjakeeles alles otsiti võimalusi kasutada eestipäraseid struktuurijooni.

3. Materjal, meetodika ja uurimisküsimused

Artiklis tutvustame katseuuringut, mis hõlmas kolme verbikeskse morfo-süntaktilise nähtuse varieerumise analüüsi. Uurimuse lähenemisviis on kasutuspõhine (vt Barlow, Kemmer 2000; Bybee 2010) ning lähtub eeldusest, et keele struktuur kujuneb kasutuse käigus. Kõik analüüsitavad

nähtused on korpusetekstidest käsitsi kogutud ja märgendatud. Järelduste tegemisel toetume deskriptiivsele statistikale ning variatiivsuse hindamisel eristame kvalitatiivselt ja kvantitatiivselt iseloomustatavaid jooni.

Uuringusse on kaasatud viis teksti XIX sajandi olulistelt autoritelt. Igast teosest kuulus valimisse umbes 2000-sõneline tekstikogum:

- XIX sajandi alguse L2 (Johann Wilhelm Ludwig von Luce, „Sarema Jutto Ramat I“, 1807);
- XIX sajandi L1 (Friedrich Reinhold Kreutzwald, „Sippelgas I“, 1843);
- XIX sajandi L1 (Friedrich Reinhold Kreutzwald, „Sippelgas II“, 1861);
- XIX sajandi L1 (Carl Robert Jakobson, „Kolm isamaa kõnet“, 1870);
- XIX sajandi L1 (Eduard Vilde, „Kurjal teel“, 1898).

Siinkohal lähtume oma varasemate empiiriliste uuringutega saadud teadmistest, et XIX sajandi alguse eesti kirjakeeles sisaldub varasema traditsiooni mõjulisi sakslaste vahekeele jooni. Vana kirjakeele autorid olid loonud eesti keelde rohket komplekssete struktuuridega vahekeelse registri ja valdasid seda. XVII–XIX sajandi saksamõjulistes eesti kirjakeele tekstides ja saksa emakeelega õppijate vahekeeles leidub kvalitatiivseid ühisjooni, mille alusel on võimalik kirjeldada kirjakeele varasemat etappi omalaadse kivilinenud staadiumis kollektiivse vahekeelena. Seda keelekuju iseloomustavad nt kasutaja emakeele joonte eelistamine (ülekanne, nt futuurumikonstruktsioonide kasutamine, perfekti kasutamine lihtmineviku funktsioonis) ning sihtkeele joonte liigkasutus (liigüldistamine ja lihtsustamine, nt sihitise ja aluse totaalse variandi liigkasutus) (Metslang, Habicht 2015). Sellist keelekuju kinnistasid sotsiokultuurilised normid ja XVII sajandi lõpus fikseeritud kirikukirjakeele normingulised kokkulepped. Eelkirjeldatud sulandkeelele iseloomulike joonte väljaselgitamiseks teeme a) eri autorite tekstide kvalitatiivse analüüsi ning b) eri aegade keelekasutuse üldpildi kvantitatiivse võrdluse, tuginedes eesti keele jaoks sobivatele morfosüntaktilistele indikaatornähtustele. Uurimuses selgitame ühtlasi, mil määral peegeldavad analüüsi kaasatud XIX sajandi perioodid, autorid ja tekstid sulandkeele jooni ning mida see näitab keele ja ühiskonna seose kohta.

Siinse uurimuse materjal pärineb Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpuselt (<http://vakk.ut.ee/>). Vahekeele joonte väljaselgitamiseks

tehtud taustauuringutes kasutatakse Tallinna Ülikooli eesti vahekeele korpust (<http://evkk.tlu.ee/>) ning tänapäevaseid õpetliku ja populaarteadusliku sisuga ajakirjandustekste. Seejuures peegeldab autorite valik üleminekut saksa emakeelega kirjutajatelt eesti emakeelega autoritele.

- XIX sajandi alguse saksa autori keelekuju esindav Johann Wilhelm Ludwig von Luce on sündinud ja hariduse saanud Saksamaal, tema emakeel oli saksa keel. Luce oli estofiilne pastor, kirjanik ja valgustaja.
- Friedrich Reinhold Kreutzwald oli XIX sajandi keskpaiga olulisim eesti autor, kelle emakeel oli eesti keel. Saksa keel oli tema jaoks hariduse, kultuuriruumi ja kodune keel (L2), mis kujundas tema arusaama kultuurkeelest. Seega võiks tema keelekasutus olla iseloomulik näide haritud eestlaste kirjutatud eesti keelele ülemineku kohta. Kreutzwaldilt on analüüsi kaasatud koguteose „Sippelgas“ kaks osa aastatest 1843 ja 1861, et jälgida autori keelekasutuse muutumist ajas. Kahe teose vahelisse perioodi jäi Kreutzwaldi kaasaminek uue kirjaviisiga.
- XIX sajandi lõpukümnendite keelekasutuse esindajaks valitud Carl Robert Jakobson oli samuti mõjukas eestlasest autor, rahvusliku liikumise aja autoriteetne ühiskonnategelane, kirjamees ja õpiku-kirjutaja. Temagi oli õppinud saksa keeles, kuid elanud ja töötanud ka Venemaal (Jamburgis, Peterburis) saksa keele õpetajana. Temalt uurimiseks võetud „Kolm isamaa kõnet“ on ühtlasi esimene raamatuna ilmunud eestikeelne Eesti ajaloo käsitus. Teos on kirja pandud uues, saksapärasest erinevas kirjaviisis, mis juurdus 1870. aastateks.
- XIX sajandi lõpu keelekasutust esindab produktiivne kirjanik, ajakirjanik ja ühiskonnategelane Eduard Vilde, kes on eesti kirjanduses kriitilise realismi algataja. Temagi jaoks oli saksa keel osaliselt veel hariduse keel – ta oli õppinud viis aastat Tallinna kreiskoolis.

Indikaatornähtused, millele katseuuringus keskendume, on valitud iseloomulike vahekeelepäraste joonte hulgast. Vaatluse alla tuleb esiteks objekti käändevaheldus, mis on omane eesti keelele ja mida ei esine saksa keeles. Nähtus on seotud aspektitähenduse väljendamisega, vrd totaalobjektiga lause (näide 1) ja partsiaalobjektiga lause (näide 2). Teiseks,

varieeruva nähtusena vaatleme ka komplekssete verbistruktuuride kasutust indikaatiivis, nt infiniitseid verbivorme sisaldavad verbiahelad (*on tahtnud tulla*), ühend- ja väljendverbid (*viib ära, jäävad rahule*), mida esineb mõlemas keeles, kuid eriti rohkesti ja komplekssetena saksa keeles (vt nt Fleischer, Schallert 2011; Hoberg, Hoberg 1997). Paljusid eesti keele ühendverbe peetakse tõkelaeenudeks saksa keelest (Hasselblatt 1990). Emakeelsete eestlaste keelekasutuses – liiati XIX sajandi suulises keelekujus – leidub kompleksseid verbistruktuure eeldatavasti vähemal määral. Kolmandaks, huvitav ja kirjakeele eri perioodidel varieerunud nähtus on ka *saama*-tuleviku konstruktsioon (näide 3), mis on eesti kirjakeeles alates XVII sajandist olnud vahelduva sagedusega kasutusel saksa keele mõjulise sundgrammatiseerumise ilminguna ja mille eeskujuks on olnud saksa *werden*-futuurum (vt Nau 1995; Metslang 2016).

- (1) Mart kaevas **augu**.
- (2) Mart kaevas **auku**.
- (3) Nende elu **saab olema** raske.

Uurimisküsimused, millele vastuseid otsime, on järgmised.

1. Milline oli uuritavate morfosüntaktiliste nähtuste kasutuse dünaamika XIX sajandil?
2. Mis juhtub XVII–XVIII sajandi vahekeele erijoontega XIX sajandil, kui kirjakeelt hakkavad arendama eesti emakeelega autorid?
3. Kas XIX sajandi teise poole kirjakeeles esineb sulandkeele etapp, kus emakeelsed kasutajad võtavad osaliselt üle L2 kõnelejate keelekuju? Kui selline etapp ilmneb, siis mis jooned seda iseloomustavad?

Uurimuse põhihüpotees on, et saksa keele mõjulised jooned, mis avaldusid XVII–XVIII sajandi kirjakeeles, taandusid XIX sajandil, kui eesti keeles hakkasid oma teoseid avaldama eestlastest autorid. Eesti keele H-variant, mis topeltdiglossia tingimustes paikneb saksa keele ja eesti keele L-variandi vahel, hakkab oma struktuurijoonte poolest kaugema saksa keelest ja lähenema eesti keele L-variandile. Selle hüpoteesi kontrollimiseks võtsime katseuringus vaatluse alla ühe saksa ja kolme eesti autori (vt eespool) keelekasutuse XIX sajandist. Taustaks kasutasime XVII–XVIII sajandi vahekeele nähtuste analüüsi andmeid (vt Metslang, Habicht 2015).

4. XIX sajandi kirjakeele morfosüntaktiliste indikaatornähtuste analüüs

4.1. Objekti käändevaheldus

Objekti käändevaheldus on eesti keelele omane nähtus, saksa keeles seda ei esine. Seepärast eeldame selle sobivust indikaatoriks, mis näitab morfosüntaktiliste valikute liikumist skaalal võõrmõjuline–keeleomane. Objektikäände markeerimata variant on osasihitis (osastavas käändes). Käändevormi valikut mõjutavad nii semantilised kui ka vormilised tegurid. Täissihitis (omastavas või nimetavas käändes) markeerib finiiitverbi laiendina perfektivset aspekti (näide 1). Leidub siiski kontekste, kus saab kasutada nii täis- kui ka osasihitist ning valiku teeb kõneleja, nt infiniit-tarinditega konstruktsioonides (näide 4).

(4) Ema tahtis **tordi** / **torti** lahti lõigata. (Ogren 2017)

Objekti käändevorm võib jääda ebaselgeks vormihomonüümia, kirjalikus tekstis ka homograafia tõttu (näide 5).

(5) Mart kaevas **kraavi**.

Mitte-eestlastest kasutajate raskusi objektikäände valikul on vana kirjakeele morfosüntaksi uuringutes ka varem tähele pandud (Habicht 2001; Winkler, Ziegelmann 2006). Objektikäände eksimused kuuluvad ka sakslaste vahekeelele iseloomulike nähtuste hulka, nt on ootuspärasele osasihitisele eelistatud lihtsama vormina nimetavas käändes täissihitist (näide 6).

(6) Minna tahan **Wessi** teije pehle wallama .. Jch wil **Wasser** vber euch giessen .. (Stahl 1649)
'Mina tahan teie peale vett valada'

Tänapäeval on täheldatud, et keelekontakti korral kalduvad L1 kõnelejad liigkasutama just partitiivobjekti (Ehala 2009; Hint 2017: 167). Kuna aspekti väljendav objekti vormivaheldus kujunes välja juba läänemeresoome algkeeles (Larjavaara 1991), võib eeldada, et ka varasemate sajandite L1 kasutus on selle nähtuse puhul üldjoontes sarnane tänapäevasega. Seetõttu võiks varasemate ja tänapäeva tekstide objektikäände kasutuse võrdlus anda kasutusmuutustest hea läbilõike (vt ka Metslang, Habicht 2019). Sakslaste L2 tekstides võib niisiis saksamõjulise vahekeele joonena

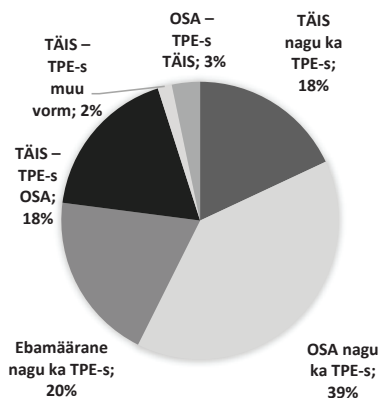
märgata täissihitise liigkasutust, seda nii XVII sajandi kiriklikes (näide 7) kui ka XXI sajandi keeleõppijate tekstides (näide 8).

- (7) Keick / ke tachtwat önsast JEsusse Christusse siddes ellama / peawat **perrenkiasumisse** kannatama. Alle / die Gottselig leben wollen in Christo JESu / müssen **Verfolgung** leiden. (Stahl 1641)
 'Kõik, kes tahavad öndsalt Jeesus Kristuses elada, peavad tagakiusamist kannatama.'

- (8) Ma aitame **vaene inimesed**. (EVKK)

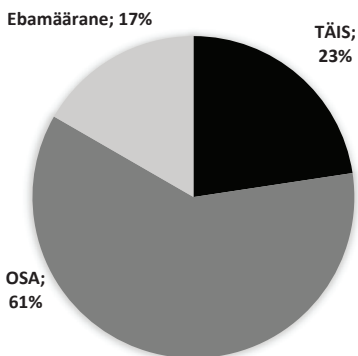
Samasugust kasutussuundumust näitab ka XIX sajandi algusest pärinev Luce tekst (L2), milles täisobjekti kasutuse osakaal ümbruses, kus tänapäeva keeles oleks kasutusel osaobjekt (näide 9), on 18%. Täis- ja osaobjekti suhe on selles tekstis enam-vähem võrdne: täisobjekti osakaal 38% ja osaobjekti osakaal 42% (vt joonis 1).

- (9) Sepärrast, kui nüüd lapsed piddid **lambad ja ellajad** hoidma, siis andis wanna Mats iggäühhele middagit karjas teha .. (Luce 1807)

Joonis 1. Objekti vormistamine XIX sajandi alguse saksa autori J. W. L. von Luce tekstis (1807, N = 61)

Kõikide XIX sajandi tekstide võrdluse aluseks olevas tänapäevases keelekasutuses on siinse uurimuse andmetel valdav osaobjekt, mille osakaal on 61%. Täisobjekti osakaal on 23% ning 17% kasutusjuhtudest jääb ebamääraseks (vt joonis 2).

Joonis 2. Objekti vormistamine tänapäeva L1 tekstis (N = 84)

Jooniseid 1 ja 2 võrreldes näeme, et XIX sajandi alguse L2 tekstis on osaobjekti tunduvalt vähem kui tänapäevastes tekstides.

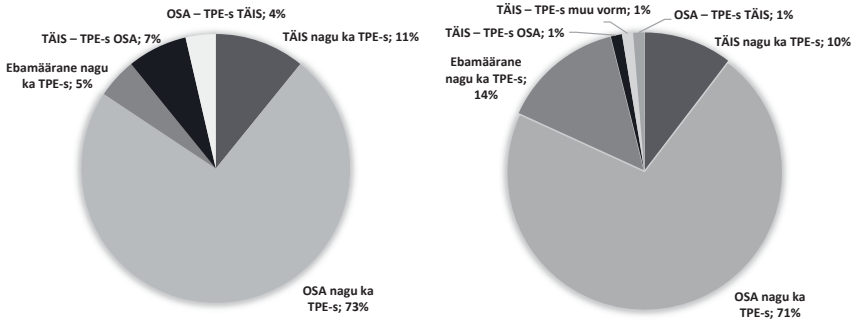
XIX sajandi eesti autorite keelekasutuses on märgata vahekeelepärasest liigüldistust, mis on ilmselt tingitud vastandumisest saksapärasele täisobjekti üldistamisele: osastav (näide 10) domineerib nendes tekstides tugevalt (vt joonised 3 ja 4).

Kreutzwaldi 1843. aasta tekstis on osaobjekti osakaal 77% (täisobjektile 18%) ja 1861. aasta tekstis 72% (täisobjektile 12%). Lähemal vaatlusel paistab Kreutzwaldi varasem tekst hilisemaga võrreldes silma ka saksapärase täisobjekti suurema liigkasutusega (näide 11).

(10) Et kül ka meie päiwil **mõnda asja** lohhakil leitakse .. (Kreutzwald 1843)

(11) ..usk ei olnud weel koskil ellawaks sanud, waid suremal ulgal ristirahwa nimmelistel nähti üsna **pagganade kombed**. (Kreutzwald 1843)

Tänapäevase osaobjekti asemel täisobjekti kasutamise osakaal on Kreutzwaldi 1843. aasta tekstis 7%, 1861. aasta tekstis aga vaid 1% (vt joonis 3). See näitab, et Kreutzwaldi objektikasutus muutub aja jooksul vahekeelsest emakeelsemaks.

Joonis 3. Objekti vormistamine F. R. Kreutzwaldi koguteose „Sippelgas“ kahes osas (1843, N = 86, vasakpoolne diagramm; 1861, N = 77, parempoolne diagramm)

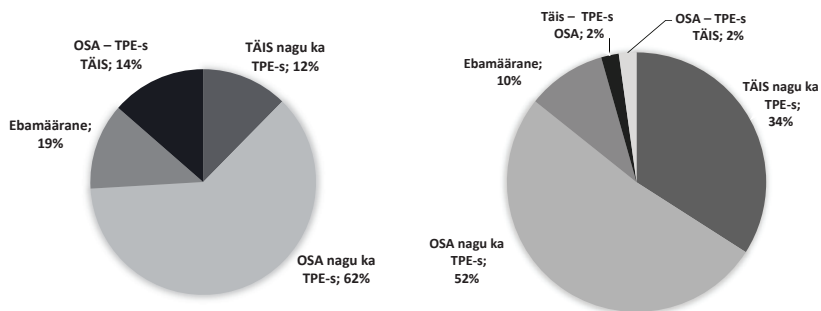
Jooniselt 4 on näha, et Carl Robert Jakobsoni tekstis on tänapäevalgi aksepteeritava osaobjekti osakaal 62%, mis on tänapäevasega väga sarnane. Jakobsoni täisobjekti osakaal 12% on siiski väiksem kui tänapäevastes tekstides. Rohkesti leidub liigseid osasihitisi (14%), nt selgelt perfektiivses kontekstis koos *ära*-ühendverbidega (näide 12).

- (12) Eestlane ei olla wõinud ja ei wõida nüüdki weel muul wiisil ülema waimuharimise järje peale tõusta, kuid et **oma enese rahwaust** ära salgab ja wõera rahwause sisse ära sulab. (Jakobson 1870)

XIX sajandi lõpu autoril Eduard Vildel seevastu on osaobjekti osakaal väiksem – 52%, täisobjekti osakaal aga suurem kui tänapäeva keeles – 34%⁴. Seega näeme, et XIX sajandi jooksul osaobjekti kasutus järjest kahaneb, mis võib märkida liigkasutuse loomulikust suuremat vähenemist, liigvähenemist. Täisobjekte leidub ka ümbruses, kus tänapäeval oleks ootuspärane osaobjekt (näide 13).

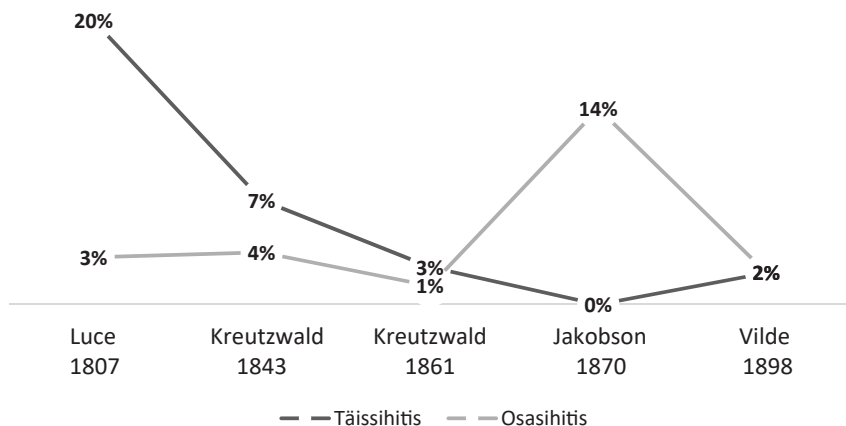
- (13) Aga selle eest nõuan ma **ühe väikese taskuraha**, millest ma wähe elada wõiksin. (Vilde 1898)

⁴ Täisobjekti kasutust võib soodustada ka ilukirjandusteksti narratiivsus koos sellest tuleneva järjestuvate sündmuste perfektiivsusega.

Joonis 4. Objekti vormistamine XIX sajandi teise poole autoritel C. R. Jakobsonil (1870, N = 70, vasakpoolne diagramm) ja E. Videl (1898, N = 92, parempoolne diagramm)

Nii XIX sajandi esimese poole saksa autor Luce kui ka XIX sajandi eesti autorid on kasutanud osaobjekti kontekstis, mille puhul tänapäeva keeles oleks ootuspärane kasutada täisobjekti. Lucel moodustavad sellised kasutusjuhud 3%, Kreutzwaldi 1843. aasta tekstis 4% ja 1861. aasta tekstis 1% kõikidest siin vaadeldud objektikasutuse juhtudest. Jakobsonil on selliste juhtude osakaal koguni 14% ning Videl taas vaid 2%. Leidub ka selliseid kasutusjuhte, kus XIX sajandi autoritel esineb tänapäevast erinevalt täisobjekt. XIX sajandi esimese poole autoril Lucel on selliste juhtude osakaal isegi 20%, mis näitab vahekeele joonena kaldumist täisobjekti kui lihtsama vormi eelistamise poole. XIX sajandi eesti autoritelt on Kreutzwaldi 1843. aasta teoses selliste juhtude osakaal 7%, hilisemas teoses aga vaid 3% ning Jakobsonil selliseid juhte ei leitud. Videl on sajandi lõpul kasutatud siiski 2% osakaaluga täisobjekti seal, kus tänapäeval oleks kasutusel osaobjekt. See näitab, et objektikasutus muutub XIX sajandi jooksul küll ühtlasemaks, kuid sõltub siiski autori valikutest, ning vormide jaotus ei vasta tänapäevasele jaotusele. Täissihitise liigkasutus üldiselt taandub. Ebauhtlasem on autoritel osaobjekti kasutus: osaobjekti eelistatakse kõikide siin vaadeldud XIX sajandi eesti autorite tekstides, silmatorkavat liigkasutust leidub vaid Jakobsonil. Täis- ja osasihitise liigkasutust eri autoreil näitab joonis 5.

Joonis 5. Tänapäeva keelekasutusest erinevate sihitiseliikide osakaal XIX sajandi autorite tekstides

Vaadeldud tekstide põhjal saame XIX sajandi objektikasutuse dünaamikast üldpildi, mis sajandi algul peegeldab vahekeele jooni ja sajandi keskel eesti autorite püüdlusi eestipärase kasutuse poole, milleni sajandi lõpuks ka jõutakse. Luce 1807. aasta tekst esindab eestlaste eesti keelele suhteliselt lähedast sakslaste vahekeelt, milles küll jätkub täisobjekti liigkasutus, kuid osaobjekt on juba väikeses ülekaalus. Sajandi keskel ilmunud Kreutzwaldi ja Jakobsoni tekstid näitavad eestipärase objektikasutuse otsinguid, püüdu eelistada osaobjekti – sellega kohati ka liialdades. Vilde 1898. aasta tekstis on aga jõutud juba emakeelelähedase täis- ja osaobjekti suhteni. (Vt ka Metslang, Habicht 2019.)

4.2. Eri kompleksusega verbistruktuurid

4.2.1. Verbivormidest koosnevad struktuurid

Kompleksseid verbistruktuure leidub nii eesti kui ka saksa keeles, kuid saksa keeles on verbide aheldumine tänu rikkalikule analüütilisele verbimorfoloogiale levinum kui eesti keeles. Pika ja kompleksse tegusõnafraasi moodustavad liitvormid (aja- ja passiivivormid), tegusõna koos modaalverbi või mõne muu modifitseeriva verbiga ja lahutatavad eesliited (vt Hoberg, Hoberg 1997). Eesti ja saksa keele erinevust ilmestavad näited 14 ja 15 Stahli grammatikast, kus saksa keele

regulaarsete vormide kopeerimise tagajärjeks on eesti keeles ebaloomulikud verbiahelad.

- (14) Minna **βahn armaβtut βahma** / Ich werde geliebet werden (Stahl 1637 [1974]: 21)
(15) Eth minna **βahxin** vel **woixin armaβtut βahma** / O das ich doch mo^ochte oder ko^ondte geliebet werden (Stahl 1637 [1974]: 22)

Verbistruktuuride vaatlemisel lähtume sõltuvusgrammatika mudelist, mis kirjeldab lauset sõnadevaheliste suhete hierarhilise võrgustikuna.⁵ Verbivormide aheldumist lauses jälgime finiiitset verbivormist lähtudes: selgitame välja, kas verbivormiga haakub infiniitne verbivorm ja selle külge omakorda järgmine infiniitne vorm jne, tegemata seejuures vahet abiverbitaolistel verbidel, nt modaal- ja kausatiivverbid, ja täistähenduslikel verbidel, nagu *õppima* (*midagi tegema*) või *püüdma* (*midagi teha*) (vt nt Mel'čuk 1988: 14–20). Eri kompleksusega indikatiivi vormis verbistruktuurid on siinses uurimuses jagatud nelja rühma:

- 1) lihtvorm (*loeb*);
- 2) liitajavorm (*on lugenud*);
- 3) kaheosaline verbiahel (*peab lugema, õppis lugema*);
- 4) kolmeosaline verbiahel (*tahtis lugema õppida*).

Varasematest uurimustest selgub, et XVII–XVIII sajandi saksa autoritel on mitmeosalisi struktuure rohkesti (Habicht 2001: 24, 31–35). See on nendes tõkelistes tekstides vahekeelele omane ülekandeilming (näide 16).

- (16) Jummal **ep lasse** hend omma kircko kahs õhe paigka **mitte siddoma** / Gott **lesset** sich **nicht** mit seiner Kirchen an einen Orth **verbinden**. (Stahl 1641)
'Jumal ei lase end koos oma kogudusega ühte kohta siduda.'

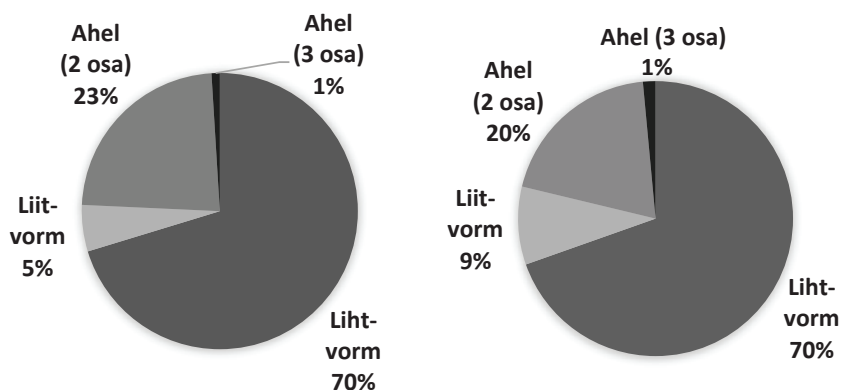
XIX sajandiks on ülekande roll üldiselt vähenenud. XIX sajandi alguse saksa autori Luce vormide jaotus sarnaneb juba tänapäeva L1 jaotusega: nii tänapäevastes kui ka Luce tekstides on kolmeosaliste ahelate osakaal 1%, kaheosaliste ahelate osakaal u 20% ja lihtvormide osakaal 70%. Liitvormide osakaal on Lucel siiski mõnevõrra suurem kui tänapäevastes tekstides: Lucel 9% ja tänapäeval 5% (vt joonis 6). Näites 17 leidub Lucel nii kaheosalisi ahelaid (*tahame armastada ja auustada, läksi vaatma*) kui

⁵ Sõltuvusgrammatika mudelit on eesti keele kirjeldamisel rakendanud Huno Rätsep (1978), sellel rajaneb ka arvutisüntaks. Eesti süntaksi kirjeldamisel on tänapäeval valdavalt kasutusel sellest erinev moodustajagrammatika mudel.

ka liitjavorme (*ollete hoidnud ja toitnud*), näites 18 on kaks kaheosalist ja üks kolmeosaline verbiahel. Kõrvutuseks on esitatud ka näide tänapäeva keeikasutuse kohta, kus leidub nii liitjavorm kui ka kaheosaline verbiahel (näide 19).

- (17) Nüüd hakkasid keik lapsed wanna kaela ümber, ja ütlesi: meie **tahhame** jo issa, ja emma, ja sind **armastada** ja **auustada** eddes piddi, kui siit sadik; sest teie **ollete** meid **hoidnud** ja **toitnud**, ja **läksi** hüppates ellajad **waatma**. (Luce 1807)
- (18) Se jures **piddid** lapsed ka ikka tööd **teggema**, mitte sepärrast, et nemmad se läbbi **piddid** jubba omma leiba **ärratenima**, waid agga, et nemmad **piddid õppima** monningad tööd **teggema** .. (Luce 1807)
- (19) Antarktika lepingu keskkonnaprotokoll, mille kõik riigid **on alla kirjutanud** ja **ratifitseerinud** ning mida **tuleb** kõigil **täita**, on karm. (21. saj L1)

Erinevalt sajanditetagusest kollektiivsest vahekeelest, kus olid levinud oma emakeele pärased, kuigi keerukamad vormivõtted, eelistavad tänapäeva sakslastest eesti keele õppijad aga lihtsamaid, s.t lihtvorme.

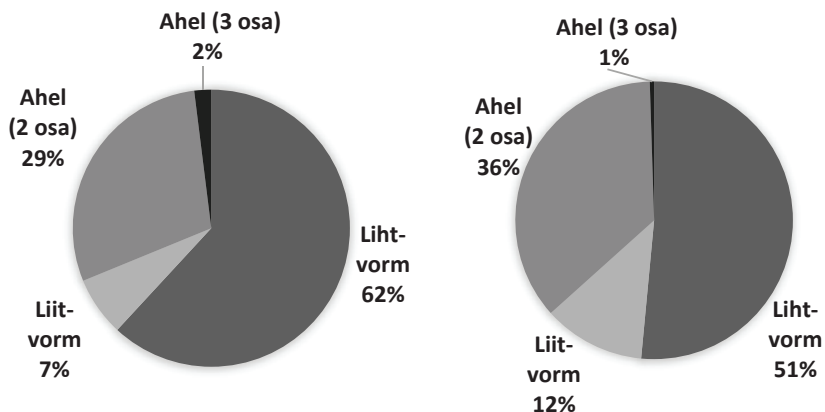
Joonis 6. Verbivormid ja -ahelad indikatiivis. Võrdlus XXI sajandi L1 teksti (N = 313, vasakpoolne diagramm) ja XIX sajandi alguse Luce L2 teksti (N = 273, parempoolne diagramm) vahel

XIX sajandi L1 tekstides on pilt mitmekülgsem. Kreutzwaldi 1843. aasta tekstis on saksa autoritega võrreldes verbiahelate osakaal isegi suurem (kolmeosaliste ahelate osakaal 2%, kaheosalistel 29%), kuid lihtvormide osakaal väiksem (62%) (vt joonis 7). Lausenäites 20 on üks kolmeosaline

verbiahel (*peäb mõistma prukida*) ja kaks kaheosalist ahelat (*tahhab läbbi sada ja saab kootud*).

- (20) Kes ma-ilmas õnnelikkul wisil **tahhab läbbi sada**, se **peäb** targast **mõistma** omma aega **prukida**, sest aeg on se lõngakerra, kennest meie ajalik ellokangas **saab kootud**. (Kreutzwald 1843)

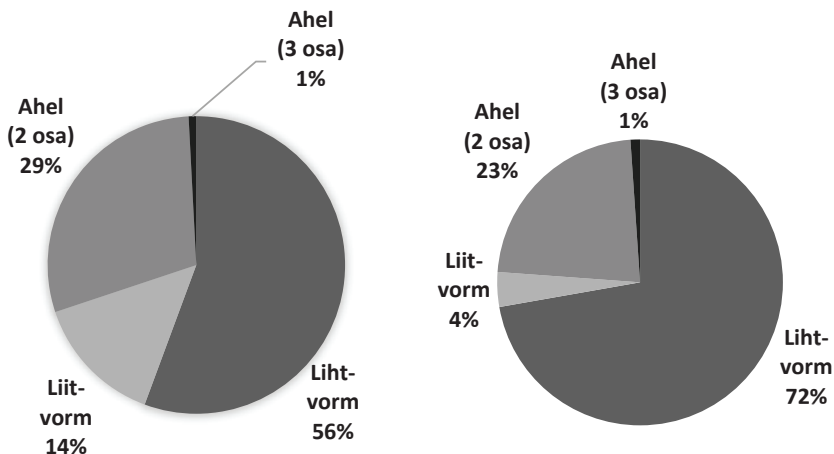

Joonis 7. Verbivormid ja -ahelad indikatiivis.

Võrdlus F. R. Kreutzwaldi teoste „Sippelgas I“ (1843, N = 202, vasakpoolne diagramm) ja „Sippelgas II“ (1861, N = 202, parempoolne diagramm) vahel

Kreutzwaldi 1861. aasta teksti põhjal otsustades sama tendents süveneb: verbivormide kompleksus on kasvanud ning kaheosaliste verbiahelate 36% osakaal on siin suurim kogu vaadeldud materjalis (näide 21), lihtvormide osakaal on seevastu väikseim (51%). Liitvormide (näide 22) osakaal on Kreutzwaldi hilisemas teoses samuti mõnevõrra suurem kui varasemas (vastavalt 12% ja 7%, vt joonis 7).

- (21) Jah, sedagi **tuleb imeks panna**, kuda lind igakord oma pesa seesuguse kohta **oskab walmistada**, kust seda inimese silm mitte nii hõlpsalt **ei wõi ülesleida**. (Kreutzwald 1861)
- (22) Et neil weiksil loomadel inimese mõistust ei ole, mis arvamise läbi üht ehk teist tööd wõib toimetada, sellepärast peame uskuma, et Se, kes neid **on loonud**, neile ka seda sala sundi elu teele kaasa **oli annud**. (Kreutzwald 1861)

Joonis 8. Verbivormid ja -ahelad indikatiivis. Võrdlus C. R. Jakobsoni (1870, N = 239, vasakpoolne diagramm) ja E. Vilde (1898, N = 281, parempoolne diagramm) teksti vahel

XIX sajandi viimase veerandi eesti autori Jakobsoni keelekasutus paikneb kompleksuse osakaalu poolest Kreutzwaldi 1843. ja 1861. aasta teose vahel: kolmeosaliste ahelate osakaal on seal 1%, nagu enamikus vaadeldud tekstides; kaheosaliste ahelate (näide 23) 29% osakaal langeb kokku Kreutzwaldi 1843. aasta teose omaga; liitvormide (näide 24) osakaal on sarnane Kreutzwaldi 1861. aasta teose omaga (vastavalt 14% ja 12%). Lihtvormide osakaal on 56%, mis on väiksem kui tänapäeva keeles (joonis 8).

- (23) Aga **ei taha** meie seda priiust jälle **ära kautada** ja **soovime** tema sees ika **kaswada** (sest ükski kaks teed on siin: meie tõttame edasi ehk langeme tagasi), siis **peab** ka meie waimuharimine selsamal mõõdul **signema**. (Jakobson 1870)
- (24) **Oli** nende wastaliste julgus ja nende walitsuse wõimus ommeti jo nii kaugele **läinud**, et naad õppetud Eesti-Seltsigi aasta enne Walteri jutlust seks olid teinud, kelleks teda mite **ei oldud asutud**, see on eesti rahwause ärakautamise ühesaitajaks. (Jakobson 1870)

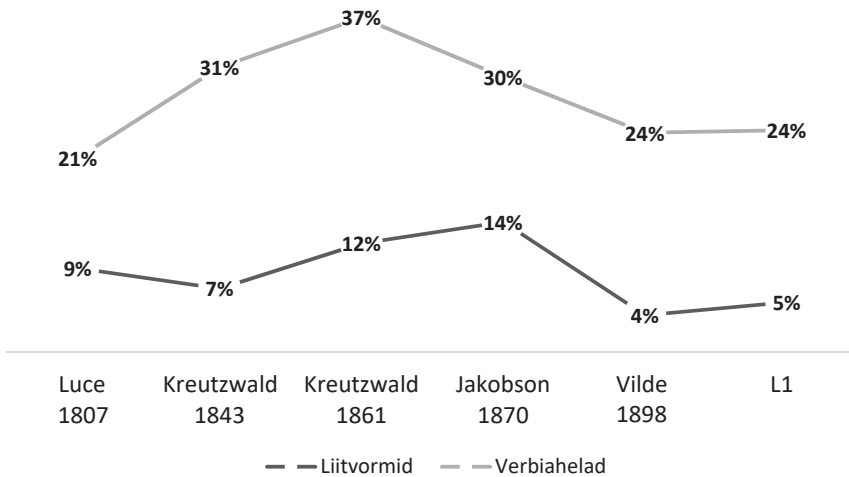
XIX sajandi lõpu keelekasutust esindava Vilde verbiahelate osakaal langeb kokku tänapäeva L1 kasutusega (vt joonised 6 ja 8). Suurima osakaaluga on lihtvormid (näide 25): tänapäevastes L1 tekstides 70%, Vilde tekstis 72%.

(25) Ta sinine silm **waatas** õue, ta tõsine nägu **awaldas** walu ja kibe walu **pakitses** ka ta rinnas, millest aeg ajalt üks sügaw ohkamine **wälja tungis**. (Vilde 1898)

Kaheosaliste ahelate osakaal on tänapäeva L1 tekstides 20%, Vildel 23%. Ka kolmeosalisi ahelaid (näide 26) leidub Vildel tänapäeva L1-ga samal määral (1%).

(26) „Minu naene ja lapsed **ei pea** Sind ialgi **näha** ega **kuulda sama!**“ kostis ta wiimaks tumedalt. (Vilde 1898)

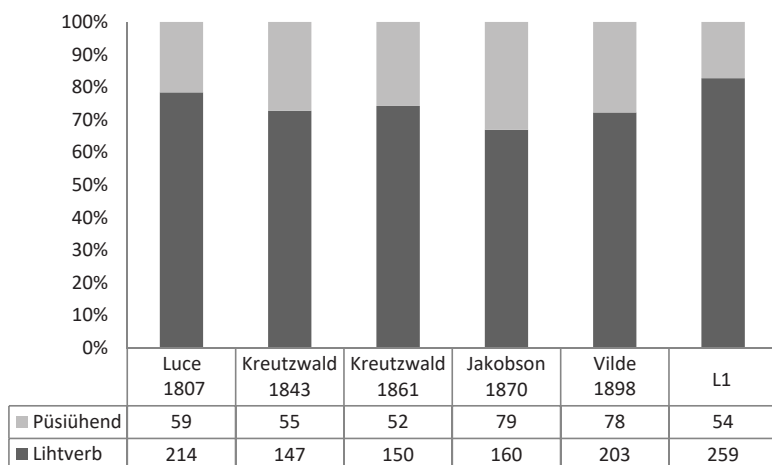
Nagu näha jooniselt 9, kasutati XIX sajandi keskpaigas verbiahelaid rohkem kui tänapäeva tekstides. Märgatavalt suurem oli 1860.–1870. aastate tekstides ka liitvormide osakaal, liitvormide osakaal oli aga selle võrra väiksem. Seega võis XIX sajandi keskpaigas, haritlastest eesti autorite tekstide avaldamise algusajal toimuda mõningane tagasimineke keerukamate vahekeelemõjuliste verbistruktuuride juurde. Sajandi lõpuks saavutati kvantitatiivsete andmete põhjal otsustades tasakaal ja üldpilt sarnaneb juba tänapäevasega.

Joonis 9. Komplekssete verbistruktuuride osakaal XIX sajandi autorite ja tänapäeva L1 tekstides

4.2.2. Verbide ja muud liiki sõnade ühendid

Kui vaadelda eri kompleksusega verbistruktuuride puhul eraldi nominaalse elemendi seostumist verbiga, siis saab ühendid jagada kahte struktuurirühma: 1) lihtverbid, nt *loeb*; 2) püsiühendid, mille hulka kuuluvad ühendverbid (*loeb läbi*), väljendverbid (*saab osaks*) ja tugiverbikonstruktsioonid (*teeb tööd, peab kõnet*) jm. Selleski kompleksuspiirkonnas on analüütilisem väljendusviis omane just saksa keelele: enamik eesti ühendverbe on toodud kirjakeelde saksa partikkelverbide otsesel või kaudsel eeskujul (Hasselblatt 1990), samuti suur osa eesti kirjakeele fraseoloogiast, mille hulka kuuluvad ka väljendverbid, on tulnud eesti keelde peamiselt saksa keelest tõlgitud piibli ja muude tekstide kaudu (vt nt Tõevere 1968; Krikmann 1996).

Joonis 10. Lihtverbide ja püsiühendite suhe XIX sajandi ja tänapäeva tekstides

Jooniselt 10 on näha, et võrreldes Lucega (22%) püsiühendite hulk eesti autoritel kasvab – suurim on see siinses materjalis Jakobsonil (33%) ja Vildel (28%). Sedagi võib pidada varasemat vahekeelset ja XIX sajandi eestipärasest kasutusest ühendavale sulandkeelele iseloomulikuks jooneks. Sageli kombineerub kahte tüüpi komplekssus: püsiühendeid kasutatakse liitvormides ja verbiahelates (näited 27 ja 28, vt ka näiteid osas 4.2.1). Oluliselt vähem esineb püsiühendeid tänapäeva L1-s (17%).

- (27) Kui meie wanad ka enam palju uudist peale ei wõi õppida, waid selle kasina waraga **hauda peame minema**, mis meile noorel põlwel **osaks oli saanud**, - siiski on meie kohus, järel kaswawa sugule paremat õnne walmistada, mis läbi nemad meist kaugemale jõuaksid astuda. (Kreutzwald 1861)
- (28) Eestlane **ei olla wõinud** ja **ei wõida** nüüdki veel muul wiisil ühe waimuharimise **järje peale tõusta**, kuid et oma enese rahwaust **ärasalgab** ja wõera rahwause sisse **ärasulab**. (Jakobson 1870)

Analüüsist selgub, et verbifraasi kompleksuse määr varieerub eri aegade tekstides nii verbivormide ja -ahelate kui ka nominaalsete elementide lisandumise korral ühtmoodi. Verbifraaside suurim kompleksus ilmneb XIX sajandi lõpu eestlasest autori Jakobsoni keelekasutuses, suhteliselt suur on see ka eesti autoritel Kreutzwaldil ja Vildel. Seda võib pidada nende autorite keelekasutuses ilmekaks sulandkeele jooneks, milles avaldus prestiižse saksamõjulise kirjakeele (vahekeele) eripära sulandatuna eestipärase komplekssete verbistruktuuride süsteemiga (liitajad, ühend-, väljend- ja tugiverbikonstruktsioonid, modaaltarindid jm). Seevastu tänapäeva kirjakeeles on kompleksuse osakaal siin vaadeldud tekstide hulgas väiksem.

4.3. *Saama*-tulevik

Futuurumikonstruktsioon esindab kolmandat keelenähtuste rühma eesti ja saksa keele võrdlemise skaalal: grammatikavahendit, mida erinevalt saksa keelest ei ole eesti keeles algupäraselt olnud. *Saama*-tulevik on võetud XVII sajandi tõlkemõjulisse kirjakeelde üle saksa *werden*-futuurumi otsesel eeskujul, põhjuseks praktilise tõlketöö vajadused ja tollane morfeem-morfeemilt tõlkimise praktika (näide 29).

- (29) Se öigke agkas **sahp** om~ast ussust **ellama**. / Der Gerechte aber **wird** deß Glaubens **leben**. (Stahl 1638)
'Õige inimene aga elab oma usust.'

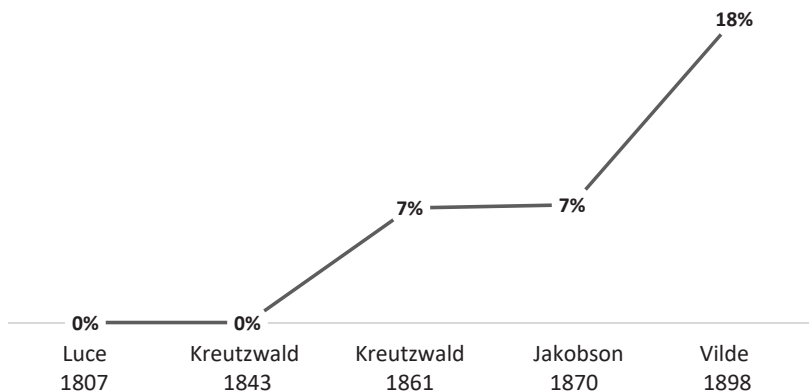
Saama-futuurum oli XVII sajandi tekstides väga sage, kuid taandati kirjakeelest XVII sajandi lõpus toimunud piiblikeele rahvapärastamise reformi käigus. Mõjukad uuendusmeelsed piiblitõlkijad Adrian Virginius ja Johann Hornung ei pooldanud seda kui selgelt saksapärasest konstruktsiooni. (Kilgi 2010; Ross 2013; Habicht jt 2018) XVIII sajandi kirjakeeles

saama-futuurum peaaegu puudus: selle osakaal kõikide *saama*-konstruktsioonide hulgas oli vaid 1% (Habicht jt 2018).

Ka vaadeldud Luce tekstis ei leidunud *saama*-tulevikku, küll aga oli seda eestlastest autoritel: Kreutzwaldi 1861. aasta tekstis viis korda (näide 30), Jakobsoni 1870. aasta tekstis viis korda (näide 31) ning Vilde 1898. aasta tekstis 12 korda (näide 32). Tänapäevastes L1 ja L2 võrdlustekstides *saama*-tulevikku ei leidunud.

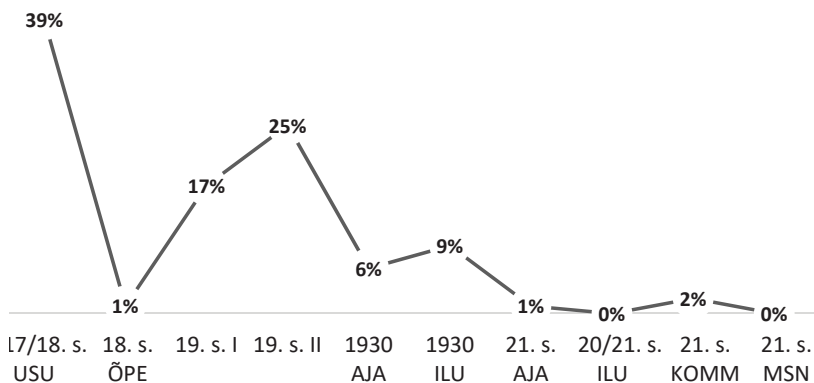
- (30) Ja edespidi **saab** päriskoha peremeeste hulk iga enam **kaswama**, sest mida laiemaks ja siledamaks uus tehtud tee saab aeatu, sedda rohkem kaswab käjate hulk. (Kreutzwald 1861)
- (31) Koolide seadeldamiste, õppetajate sinodide ja muu säherduste asjade kõrwal **saame** ka meie ühe aseme **leidma**, ja ka meie töö **saab** ühe suurema kedr-warre käiki **aitama edasi ajada**. (Jakobson 1870)
- (32) Ja niisuguse mehe poja, kes kord ise wara **pärima saab**, julged Sina minema saata, ei asja eest ega tõist taga! (Vilde 1898)

Materjalist ilmneb, et XIX sajandi teisel poolel tuleb *saama*-tulevik kirja-keele tekstidesse mõningal määral tagasi. Verbiahelate rohkus hakkab kahanema (joonis 9), aga *saama*-tuleviku osakaal nende seas suureneb (joonis 11). Ehk võis seda toetada ka asjaolu, et tulevikutemaatika tõusis ühiskonnas esile (vt näited 30 ja 31) ning vahekeelest tuttav *saama*-tulevik oli käepärane viis selle väljendamiseks.

Joonis 11. *Saama*-futuurumi osakaal XIX sajandi tekstide verbiahelates

Siia toome taustaks oma äsjase ulatuslikuma uuringu tulemused (Habicht jt 2018), mis kinnitavad sama tendentsi (vt joonis 12). Uurimuses käsitlesime *saama*-verbiga moodustatud grammatiliste konstruktsioonide funktsioone eesti kirjakeele eri tekstiliikides XVII sajandi tõlkelistest usutekstidest kuni XXI sajandi internetitekstideni (N = 800). Sellest läbilõikelisest uurimusest ilmnes, et *saama*-tulevik oli laialt kasutusel XVII sajandi religioossetes tõlketekstides. See taandus kirjakeelest XVIII sajandi esimeseks veerandiks tänu autoriteetsete piiblitõlkijate otsusele kasutada täispiiblis rahvapäraseid konstruktsioone. *Saama*-tuleviku puhul tajuti selle sarnasust saksa *werden*-futuurumiga ja pandi tähele sedagi, et kohalikus rahvakeeles sellist tulevikukonstruktsiooni ei ole. Uuesti tuli *saama*-tuleviku konstruktsioon laiemalt kasutusele XIX sajandi tekstides, k.a eestlastest autorite omades, ning selle kasutus isegi suurenes mõnevõrra XIX sajandi jooksul: sajandi esimesel poolel on konstruktsiooni osakaal 17% ja teisel poolel 25% kõikidest *saama*-konstruktsioonidest.

Joonis 12. *Saama*-tuleviku osakaal grammatiliste *saama*-konstruktsioonide hulgas XVII–XXI saj eesti kirjakeeles

Tänapäeva keeles leidub samuti mõnevõrra *saama*-tuleviku konstruktsioone, kõige sagedamini kasutatakse konstruktsiooni koos verbiga *olema* (Prass 2011; Tragel, Habicht 2017). Siiski on *saama*-tuleviku konstruktsiooni kasutus tänapäevastes registrites marginaalne. XIX sajandil toimunud *saama*-tuleviku taastulekut kirjakeelde võib aga pidada üheks tollase sulandkeele iseloomulikuks nähtuseks.

Kokkuvõte

XIX sajandi jooksul kujunes eesti keele prestiižseks variandiks emakeelsete eestlaste keelekuju. See oli mitmeetapiline protsess. Sajandi keskpaigas mõjutas eesti autorite keelekasutust veel üsna tugevalt varasem L2 kasutajate saksamõjuline prestiižne variant, vahekeel. XIX sajandi keskpaigaks olid eestlased omaks võtnud saksapärase keelekuju ja hindasid seda kõrgelt – see oli haritud keelekasutuse etalon, mis oli välja kujunenud koos varasema kirikliku kirjakeele traditsiooniga. XIX sajandi eesti autorite kirjakeel (Kreutzwaldi, Jakobsoni ja Vilde näitel) lähenes ühelt poolt emakeelsele kasutusele, kuid teiselt poolt ka kaugenes sellest. Ennekõike on XIX sajandi autorite keelekasutuses näha vahekeele kvantitatiivselt jälgitavate joonte (predikaadi komplekssus, *saama*-futuutum) liigkasutust. Ajendatuna püüdest kujundada eesti keel kultuurkeeleks, võisid eestlastest autorid tajuda oma ülesandena saksa keele kui hariduse ja kultuuri keele väljendusvõimaluste vahendamist eestikeelsele vastuvõtjale ning eesti keele rikastamise vajadust. Seda otstarvet võis eriti teenida eesti keele L-variandile võõras, kuid H-variandis leiduv *saama*-tulevik, mille kasutus suurenes sajandi jooksul. Verbistruktuuride komplekssus, mis nagu futuutumikonstruktsioongi on üks vahekeele kvantitatiivseid jooni – seda leidub nii eesti kui ka saksa keeles, kuid selle kasutuse määra varieerub –, suureneb sajandi keskel, lõpupoolel hakkab aga vähenema. Samal ajal võib XIX sajandi eesti autoritel märgata vahekeele kvalitatiivse joone, totaalobjekti liigkasutuse taandumist. Sellega rööpselt ilmneb siiski ka vastupidine nähtus, partsiaalobjekti liigkasutus, mis taandub alles sajandi lõpupoolel ja annab tunnistust morfosüntaktilise struktuuri ebäühtlusest.

Eelkirjeldatud suundumuste põhjal võib XIX sajandi kirjakeelt käsitada kui sulandit (L3), mis ühendab varasema L2 kasutajate vahekeele ja kujuneva eesti L1 kultuurkirjakeele jooni, olemata üks ega teine. See toimus ühiskonnas eesti keele kõrge staatusega variandina (H-variant), mis sai varasemast perioodist pärandina kaasa sakslastest piiblitõlkijate loodud kirjakeele prestiiži. Seda eesti rahvusluse ühiskondliku väärtustamisega seoses järjest prestiižsemaks muutuvat keelevarianti iseloomustas nii keeleomaste kui ka mõningate võõrmõjuliste (varasema vahekeele) joonte liigkasutus. Hüpooteesis oletatud eesti keele H-variandi lähenemine L-variandile toimub ennekõike sihitise L2-pärase käändevahelduse, s.o

vahekeele kvalitatiivse tunnusjoone põhjal; kvantitatiivsete joonte taandumine aga jätkus ilmselt üle sajandivahetuse piiri.

Siinses uurimuses käsitletud autorite keelevalikud peegeldavad eri strateegiaid ja nende muutumist ajas. Sajandi keskpaigas tegutsenud Kreutzwald esindab veel paljude vahekeele joontega kirjakeelt ja aja jooksul tema tekstides mõned sulandkeele ilmingud isegi süvenevad (verbistruktuuri komplekssus, *saama*-tulevik). Ka Jakobsonil on vahekeelepäraseid kompleksseid verbistruktuure rohkesti, sihitis aga kaldub tugevalt partsiaalsusse. Sajandi lõpu autori Vilde tekstis on märgata nende komplekssete verbistruktuuride liigkasutuse taandumist, kuid siiski leidub rohkelt *saama*-futuurumi konstruktsioone. Objektikäände kasutus on temalgi kõikuv, mis näitab, et XIX sajandi jooksul ei kujunenud kirjakeeles välja stabiilset süsteemi.

Vaadeldud kolme indikaatorjoone põhjal ilmnevad ka kahe eri tüüpi vahekeele sarnasused ja erinevused. Objekti käändevahelduse kui nähtuse puhul, mida õppija emakeeles pole, sarnaneb XVII–XIX sajandi saksa haritlaste kollektiivne vahekeel tänapäeva keeleõppija individuaalse õppijakeelega. Komplekssetes verbistruktuurides, sealhulgas futuurumikonstruktsioonides, mida leidub mõlemas keeles, arendas kollektiivne vahekeel välja saksa keelt järgiva keeruka kasutustava, keeleõppijad aga püüavad kasutust lihtsustada, kompleksstust vältida.

XIX sajandi sulandkeele iseloomulike joonte väljaselgitamine aitab paremini mõista kirjakeele kujunemise spetsiifikat ja võtta ka tänapäevastes varieerumise kirjeldustes seda eripära arvesse. Siinset uurimust tuleks edaspidi laiendada ennekõike kvalitatiivsete nähtuste analüüsiga, kaasates uuringusse ka rohkem eri autorite tekste. Vaadeldavat perioodi tuleks laiendada kogu pikale XIX sajandile – kuni Esimese maailmasõja ja Eesti iseseisvumiseni. See võimaldaks selgemalt avada sulandkeele kui omapärase keelevariandi sotsiolingvistilist tausta ja levikut ning ka ajaraame.

Lühendid

AJA – ajakirjandustekst; EVKK – eesti vahekeele korpus; H-variant – kõrge staatusega keelevariant; ILU – ilukirjandustekst; KOMM – veebikommentaariid; L1 – esimene keel; L2 – teine keel; L-variant – madala staatusega keelevariant; MSN – MSN-vestlused; ÕPE – õpetliku sisuga tekstid; OSA – osasihitis; TÄIS – täissihitis; TPE – tänapäeva eesti keel; USU – usulise sisuga tekstid

Kirjandus

- Ahrens, Eduard 2003 [1853].** Eesti piibli keelevead. – Uue ajastu misjonilingvist Eduard Ahrens 200. Koost. ja toim. Kristiina Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 430–525.
- Barlow, Michael, Suzanne Kemmer 2000.** Usage Based Models of Language. Stanford: CSLI Publications.
- Bybee, Joan 2010.** Language, Usage, and Cognition. Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511750526>.
- Ehala, Martin 2009.** Keelekontakti mõju eesti sihitisekäänete kasutamisele. – Keel ja Kirjandus 3, 182–204.
- Ellis, Rod 1990.** Understanding Second Language Acquisition. Oxford: Oxford University Press.
- Fleischer, Jürg, Oliver Schallert 2011.** Historische Syntax des Deutschen. Eine Einführung. Tübingen: Narr.
- Habicht, Külli 2001.** Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. (= Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Habicht jt 2018** = Külli Habicht, Tiit Hennoste, Anni Jürine, Helle Metslang, David Ogren, Liina Pärismaa, Olle Sökk. Language change mirroring social change: constructions with *saama* 'get' and non-finite verb forms in different periods and registers of written Estonian. – *Linguistica Uralica* LIV 3, 169–190. <https://dx.doi.org/10.3176/lu.2018.3.02>.
- Hasselblatt, Cornelius 1990.** Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 31. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Hint, Mati 2017.** Partitiivi laienemine aspektituks objektikäändeks. – *Mäetagused* 69, 153–179.
- Hoberg, Rudolf, Ursula Hoberg 1997.** Der kleine Duden. Deutsche Grammatik. Saksa keele grammatika. Tallinn: TEA Kirjastus.
- Hobsbawm, Eric J. 1990.** Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kilgi, Annika 2010.** Tuleviku tulekust: tulevikulisuse väljendamisest meie esimestes piiblitõlgetes. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri / *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 2, 163–185.
- Krikmann, Arvo 1996.** Piibel kui ütluste allikas. – Keel ja Kirjandus 5, 289–301.
- Larjavaara, Matti 1991.** Aspektuaalisen objektin synty. – *Virittäjä* 95, 372–408.
- Makoni, Sinfree, Alastair Pennycook 2007.** Disinventing and reconstituting languages. – *Disinventing and Reconstituting Languages*. Eds. Sinfree Makoni, Alastair Pennycook. (= *Bilingual Education and Bilingualism*.) Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters LTD, 1–41.

- Mel'čuk, Igor' 1988.** Dependency Syntax: Theory and Practice. Albany: SUNY Press.
- Metslang, Helle 2016.** Can a language be forced? The case of Estonian. – Aspects of Grammaticalization (Inter)Subjectification and Directionality. Eds. Daniel van Holmen, Hubert Cuyckens, Lobke Ghesquière. (= Trends in Linguistics. Studies and Monographs 305.) Berlin: De Gruyter, 281–309. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110492347-011>.
- Metslang, Helle, Külli Habicht 2015.** Vahekeele rollist eesti kirjakeele arengus. Ettekanne XII rahvusvahelisel fennougristikakongressil Oulus (17.–21.08.2015).
- Metslang, Helle, Külli Habicht 2017.** Social change and diachronic variation in written language: interlanguage, native language or something else? Ettekanne Societas Linguistica Europaea 50. aastakonverentsil Zürichis (10.–13.09.2017).
- Metslang, Helle, Külli Habicht 2019.** Sihitise sirgumine läbi 19. sajandi kirjakeele. – Oma Keel 1, 16–26.
- Nau, Nicole 1995.** Möglichkeiten und Mechanismen kontaktbewegten Sprachwandels unter besonderer Berücksichtigung des Finnischen. München: Lincom Europa.
- Nordlund, Taru 2007.** Double diglossia – lower class writing in 19th century Finland. – Multilingua 26, 229–246. <http://dx.doi.org/10.1515/MULTI.2007.011>.
- Ogren, David 2017.** Aspect and irregular object case variation in Estonian *da*-infinitive constructions. – Finno-Ugric Languages and Linguistics 6 (2), 80–105.
- Paul, Toomas 1999.** Eesti piiblitõlke ajalugu. Esimestest katsetest kuni 1999. aastani. (= Emakeele Seltsi toimetised 72.) Tallinn: Emakeele Selts.
- Pool, Raili 2010.** Öppijakeele kontekstuaalne varieeruvus täis- ja osasihitise näitel. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 6 (2010). Toim. Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 225–242. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa6.14>.
- Prass, Kerli 2011.** *Saama*- ja *hakkama*-tulevik tänapäeva eesti kirjakeeles. – Oma Keel 2, 39–47.
- Prēdite, Aija 1999.** National identity and cultural identity: the history of ideas in Latvia in the nineteenth and twentieth centuries. – National History and Identity. Approaches to the Writing and National History in the North-East Baltic Region Nineteenth and Twentieth Centuries. Ed. Michael Branch. (= Studia Fennica Ethnologica 6.) Helsinki: Finnish Literature Society, 229–244.
- Pöldvee, Aivar 2019.** Language in change: some sociolinguistic aspects of spoken and written Estonian in the 17th century. Ettekanne seminaril „Facetten der Mehrsprachigkeit im 17. Jahrhundert“ Tallinnas (15.04.2019).

- Raag, Raimo 2008.** Talurahva keelest riigikeeleks. Tartu: Atlex.
- Ross, Kristiina 2009.** Eesti keel Henrikust Anton Thor Helleni. – Keel ja Kirjandus 8–9, 553–558.
- Ross, Kristiina 2013.** Vanad uuendused lõuna- ja põhjaeesti keeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 58. Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 210–223.
- Ross, Kristiina 2019.** Meie ja teie eesti kirjakeel. – Keel ja Kirjandus 1–2, 57–68.
- Rutten, Gijsbert 2016.** Diaglossia, individual variation and the limits of standardization: Evidence from Dutch. – Current Trends in Historical Sociolinguistics. Ed. Cinzia Russi. De Gruyter Open, 194–218. <https://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/475491> (04.05.2019).
- Rätsep, Huno 1978.** Eesti keele lihtlausete tüübid. (= Eesti NSV TA Emakeele Seltsi toimetised nr 12.) Tallinn: Valgus.
- Selinker, Larry 1972.** Interlanguage. – International Review of Applied Linguistics 10, 209–231. <http://dx.doi.org/10.1515/iral.1972.10.1-4.209>.
- Selinker, Larry 1992.** Rediscovering Interlanguage. A Pearson Education Print on Demand Edition. London, New York: Longman. <https://doi.org/10.4324/9781315845685>.
- Stahl, Heinrich 1637 [1974].** Anführung zu der Esthnischen Sprach, auff Wolgemeinten Rath, und Bittliches Ersuchen, publiciret von M. Henrico Stahlen. Revall, Druckts Chr. Reusner der älter, in Verlegung des Authoris. (= Maarjamaa taskuraamat 4.) Rooma: Maarjamaa.
- Tarone, Elaine 2006.** Interlanguage. – Encyclopedia of Language and Linguistics. Ed. Keith Brown. Boston: Elsevier, 747–751. <http://dx.doi.org/10.1016/B0-08-044854-2/00618-0>.
- Thomason, Sarah 2001.** Language Contact. An Introduction. Edinburgh: Edinburgh University Press. <http://dx.doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/03032-1>.
- Tragel, Ilona, Külli Habicht 2017.** *Saama*-verb grammatilistes konstruktsioonides. – Keel ja Kirjandus 1, 22–40.
- Tõevere, Helmi 1968.** Fraseoloogilistest germanismidest Georg Mülleri jutlustes. – Keel ja Kirjandus 8, 473–479.
- Winkler, Eberhard, Katja Ziegelmann 2006.** Zum Einfluß des Deutschen auf das Estnische. – Deutsch am Rande Europas. (Humaniora: Germanistica 1.) Tartu: Tartu University Press, 44–70.

19th century written Estonian – from interlanguage to amalgam

HELLE METSLANG,
KÜLLI HABICHT

While in Western Europe the period from the French Revolution to World War I is regarded as the long 19th century – the time of the development of nationalism and the modernization of society, in the countries forming the western part of Czarist Russia similar developments emerged a bit later, from the beginning of the 19th century. Estonia entered the 19th century as a class society, in which the upper class was formed by Baltic Germans and the lower class by Estonians. Germans were also the developers and primary users of the Estonian written language. In the 19th century, the Enlightenment reached the Baltics, societal reforms took place, and the economic situation and educational opportunities of the native population improved. In the second half of the 19th century, the Estonian national awakening began, and the status of Estonians and Estonian in society gradually rose. Beginning from the mid-19th century, Estonian-language texts were written primarily by native Estonian speakers, although their language of education and culture was German.

As in neighboring countries, the linguistic situation in Estonia was characterized by double diglossia (cf. Nordlund 2007). Both German and Estonian were in use, and there were different varieties of Estonian, standard written Estonian and spoken vernacular Estonian – the former bearing high status (H-variety), the latter lower status (L-variety) (see Rutten 2016).

The article examines the variation in usage of three morphosyntactic indicator features in 19th-century Estonian texts written by influential authors (J.W.L. von Luce, F.R. Kreutzwald, C.R. Jakobson, E. Vilde) in different decades, exploring the reflection of sociolinguistic conditions in the dynamics of language usage. The research material comes from the University of Tartu Corpus of Old Written Estonian.

The three indicator features examined are 1) the partial vs. total object opposition, which exists in Estonian but not in German, 2) the complexity of verbal structures, which is generally higher in German, and 3) the *saama* ‘get, become’ future construction, which was introduced into written Estonian by 17th-century Germans as a calque of the German *werden* future.

Our previous research results have shown that the form of written Estonian developed by German scholars (for whom Estonian was an L2) in the 16th – 18th centuries can be considered a sort of collective interlanguage. It is characterized by the excessive preference for the total object form, overuse of complex verbal

structures and the use of a future construction foreign to Estonian. The first of these we regard as a qualitative feature of interlanguage, the second and third we regard as quantitative features.

Our research shows that the overuse of the total object form declines over the course of the 19th century, but the opposite extreme can also be observed, overuse of the partial object. By contrast, the quantitative features are preserved and even broadened in texts by Estonian authors (in comparison to the texts of the German author Luce from the beginning of the century). Therefore, the written language of the transition period beginning in the mid-19th century can be regarded as an amalgam (L3), wherein native speakers partially adopt the interlanguage of L2 speakers (see Thomason 2001).

The authors' linguistic choices reflect different strategies and their changes over time. Kreutzwald, writing in the middle of the century, shows many interlanguage characteristics, and some amalgam features even become more pronounced in his writing over time (complexity of verbal structure, *saama* future). Jakobson also frequently uses interlanguage-like verbal structures, but shows a strong preference for the partial (partitive) object. In the texts of Vilde, from the end of the century, the overuse of these complex verbal structures is reduced, but *saama* future constructions are very common. He too is somewhat inconsistent in object case usage, which indicates that a stable system for object case had not yet developed in the written language by the end of the 19th century.

The amalgam phase in the history of the development of written Estonian continued beyond the beginning of the 20th century. In further studies, we plan to analyze the rest of the long 19th century until World War I and Estonian independence.

Keywords: written language, language variation, language contacts, history, morphosyntax, object, verb phrases, future, Estonian

Helle Metslang
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
helle.metslang@ut.ee

Küllli Habicht
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
kulli.habicht@ut.ee